

О. П. ДАНИЛЬЧЕНКО (Київ)

ГОЛОД 1921—1923 рр. НА УКРАЇНІ Нові архівні документи

Голод 1921—1923 рр. на Україні, на відміну від багатьох інших подій перших років радянської влади, не належить до «білих плям» її історії. Ця проблема давно привертала увагу фахівців і громадськості й висвітлена в статтях та монографіях. Видані або готуються до друку й документальні збірники¹. Однак далеко не всі цінні й цікаві документи, спроможні пролити світло на окремі питання, суттєво доповнити або навіть допомогти переосмислити усталені погляди на цю проблему, потрапили до рук дослідників. Про це свідчить ретельне вивчення документальних матеріалів ЦДАВО України, зокрема, його першого фонду. Серед інших, тут зосереджені звіти губернських та повітових органів про становище на півдні республіки в 1921 і наступних роках². Вони містять численні документальні свідчення того, що катастрофічна посуха — не єдина причина голоду, а державна допомога його жертвам на Україні, не була пов'язана протиріччям і помилок, що спричинилися до тяжких наслідків.

Посуха сталася невдовзі після закінчення громадянської війни і охопила губернії, що традиційно були житницею не тільки України, а й Росії: Запорізьку, Катеринославську, Одеську, Миколаївську, частково Донецьку та деякі райони інших. Проте справжні масштаби стихійного лиха на Україні були усвідомлені керівництвом країни далеко не одразу: тривалий час в центрі уваги була посуха в Поволжі. Тому в надзвичайно тяжких умовах господарської розрухи, незважаючи на перші грізні ознаки посухи і неврожаю в степових губерніях України, «тримаючись старих традицій продрозкладки і піддавшись загальному федеративному завданню, що продподаток повинен бути зібраний за будь-яку ціну, продоргани України, не звертаючи уваги ні на що, навіть на те, що межувало з руйнуванням сільського господарства, продовжували продподаток стягувати, бо треба було рятувати Поволжя — житницю РСФРР»³. Слід лише додати, що продподаток на Україні 1921 р. запроваджувався формально і практично не відрізнявся від продрозкладки ні розмірами, що подекуди перевищували врожай, ні методами його стягнення.

Продовольство з врожайних губерній України протягом тривалого часу направлялося переважно в голодуючі райони Поволжя. Це призвело до надмірного вивозу хліба з України і зумовило катастрофічне поширення голоду, що супроводжувалося на півдні України значним скороченням посівних площ, поголів'я худоби, а згодом масовою смертністю й міграцією населення з неврожайних районів. Лише тоді степові губернії України були визнані голодуючими, але реальну допомогу від держави вони одержали з великим запізненням — тільки влітку 1922 р. До того

ж, вона була вкрай недостатньою: якщо в Поволжі державна допомога охоплювала 60—80 % голодуючих, то на півдні України — лише 9,7 % ⁴.

Все це, а також повторна посуха 1922 р. спричинилась до нового неврожаю і рецидивів голоду на півдні України 1922, а подекуди і 1923 р. Лише після врожаю 1923 р. становище поступово змінилось.

Центром неврожаю і голоду з усіма їх страхітливими наслідками були Одеська й особливо Запорізька губернії. Наведена нижче телеграма ілюструє становище в Запорізькій губернії взимку 1922 р. Документ друкується із збереженням орфографії оригіналу.

**ТЕЛЕГРАМА ЗАПОРІЗЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ
ДО ВУЦВК ПРО ГОЛОД В ГУБЕРНІЇ
ТА ЗАХОДИ ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ**

18 лютого 1922 р.

Харьков. ВУЦИК. Копія ЦК Помголода

Продовольственное снабжение рабочих и служащих, а также губком-помголода катастрофическое. За февраль и январь не дано ничего. Местных ресурсов нет. Соворганы на местах разваливаются. Государственные предприятия приостановили работу. Обсуждаем метод помощи голодающим. Есть две точки зрения. Первая помогать трудоспособным и более сильным остальных оставить произвол судьбы. Вторая поддерживать детей организовать медпункты сдерживая число смертей. Как первый так и второй подход крайне жесток. Но другого выхода у нас нет так как обещанные Вами 90 тысяч пудов это выражает 25 процентов нашей потребности, а так как мы из обещаного получаем не более 10 процентов, то вопрос о помощи сводится к нулю. Прибегнуть к такому методу нас заставил результат статистики помголода. Из тысячи умирающих приходится 950 на иждивенцев помголода, получается, что помогаем всем, но не спасаем никого. На получение реальной помощи ужасом голода в нашей губернии мы потеряли всякую надежду. Кстати следует сказать, что не получено ни одного ответа от ЦК Помголода на наши телеграммы. 18 февраля 1922 года. пр. 182.-Зампред губисполкома Гаврилов, секретарь Середа.

ЦДАВО України.— Ф. 1, оп. 2, спр. 897.— Арк. 172 зв., 173. Оригінал.

¹ Історіографію проблеми див.: Мовчан О. М. Голод 1921—1923 років на Україні // Укр. іст. журн.— 1990.— № 10.— С. 38—45; № 12.— С. 30—36.

² Див. напр.: ЦДАВО України.— Ф. 1, оп. 2, спр. 441, 453, 897, 1430, 1433 та ін.

³ Там само.— Спр. 897.— Арк. 177.

⁴ Там само.— Арк. 178.